

5. Матвійчук М. У світі точиться дискусія про наслідки коронавірусу між інтелектуалами. Ми записали найцікавіше/ Режим доступу:- <https://hmarochos.kiev.ua/2020/04/22/u-sviti-tochytsya-dyskusiya-pro-naslidky-koronavirusu-mizh-intelektualamy-my-zapysaly-najtsikavishe/>

6. Давыдов И. Юмор висельников. Смех в эпоху пандемии / Режим доступа:- <https://snob.ru/entry/190722/>

7. Разумов П. Юмор во время пандемии/ Режим доступа:- <https://stenograme.ru/b/metaphysics/umor-vo-vremya-pandemii.html>

8. Жайворонок Д.Туалетная бумага как симптом: почему трагедия COVID-19 превращается в философский фарс/ Режим доступу:- <https://knife.media/philosophical-farce/>

9. Тихолоз Б. 12 трюїзмів карантинної філософії/ Режим доступу:- <https://forpost.lviv.ua/replika/26933-12-triuzmiv-karantynnoi-filosofii>

Мельніков А.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

(Україна, м.Одеса),

професор кафедри соціології та психології,

доктор соціологічних наук, доцент

НЕГАТИВНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД: ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА

На сучасному етапі розвитку соціологічної теорії поняття кризи, турбулентності, ризику, травми увійшли до професійного лексикону і використовуються для опису втрати глобальної соціальної системою тих фундаментальних властивостей, що виникли разом із становленням логіко-раціональної конституції суспільств епохи модерну. З урахуванням тенденції акцентування кризової проблематики, важливим для соціології стає аналіз не стільки її онтичних, скільки онтологічних, екзистенційних характеристик, які визначають спрямованість широкомасштабних соціальних змін.

Категорія негативного досвіду стала ключовою для екзистенціальної соціології та екзистенціалізму в його міждисциплінарному вимірі. Згідно із поглядами представників цієї течії, саме через трагічне усвідомлення своєї термінальності, неминучості страждань та

відчаю індивіди здатні прийти до автентичного існування, «пробудитися» і звільнитися від рутини повсякденності та стану відчуження¹. У зв'язку із поняттям смерті С. К'єркегор описує феномен екзистенційного страху (*angst*), М. Гайдеггер вказує на модуси фактичної «закинутості» та «буття-до-смерті», а К. Ясперс підкреслює проблему граничних ситуацій.

На відміну від філософії, екзистенціальна соціологія спрямована на відображення страждання, страху та буття-до-смерті на рівні колективного існування і конкретних соціальних груп або контекстів взаємодії. У розгляді термінальності як головного чинника негативного досвіду виникає певна диференціація, пов'язана із тим, що граничний тип ситуацій погрожує повним припиненням індивідуального існування, тоді як для соціальної групи будь-якого масштабу він може завершитися тільки її розпадом. І лише за крайніх глобальних або соцієтальних ризиків граничні ситуації стають термінальними одночасно на усіх рівнях соціальної реальності, включно з індивідуальним. Аналогічно, у зворотному значенні, відмінність соціального та індивідуального існування полягає у можливості продовження функціонування групи після ексклюзії або смерті її членів. Звідси, суспільство здатне набувати сакральної цінності як надіндивідуальний феномен, що втілює фундаментальне прагнення людини до продовження існування. Так, за Гайдеггером, «громадськість» у своїй основі нескінченна, «...хоча вмирає кожен із людей, що становлять цю громадськість» [3, с. 122]. У свою чергу І. Ялом відмічає, що «подолання смерті — фундаментальний мотив людських переживань, починаючи від глибоко особистісних внутрішніх подій і ...до наймасовіших макросоціальних феноменів... Ядерні людські групи, молекули соціуму, склалися під дією страху смерті. Ми увічнюємо групу, бажаючи увічнити себе; історіографічна діяльність групи — це символічний пошук опосередкованого безсмертя» [4]. Формами «подолання» смерті є продовження роду, релігійні вірування, наукові дослідження, творчість як соціальна трансляція артефактів і ідей, відчуття приналежності до вічної реальності та надособовий, трансцендентний досвід.

¹ Теза про позитивні аспекти прийняття факту смерті отримує підтвердження у сучасних емпіричних дослідженнях [1]. Емпіричні дані також свідчать на користь ідеї екзистенціалістів про фундаментальну позитивну трансформацію свідомості та світогляду внаслідок «близькосмертного досвіду» [2].

Із метою глибокого розуміння негативного досвіду представники екзистенціально-соціологічної парадигми підкреслюють необхідність детального аналізу конкретних переживань близькосмертного досвіду. У цій перспективі домінує розгляд проблеми смерті з позиції тих, хто безпосередньо переживає граничні стани, а також включені у критичну ситуацію як актори або спостерігачі (*first-person perspective*). У методологічному відношенні це означає виведення на перший план принципу емпатії, який не може бути заміщений абстрактно-кількісним підходом. Такий гуманістичний принцип одночасно характерний для екзистенціального аналізу та для загальнішої соціології смерті, що привертає увагу все більшої кількості дослідників [5]. Специфічною рисою соціологічної танатології стає розгляд смерті не лише як біопсихічного, але і як соціального феномену, що знаходить вираження у понятті соціальної смерті, яке розкриває результат вільного або примусового розриву суб'єктом соціальних зв'язків [6]. Екзистенціальну соціологію смерті та загальну теорію соціологічної танатології об'єднує базове положення про те, що уся діяльність людини значною мірою, часто підсвідомо, спрямована на усунення страху смерті². Звідси, сутність соціального життя не може бути виявлена без вивчення глибинного суб'єктивного відношення до смерті та його взаємозв'язку з макроструктурними, інституціональними і культурними аспектами.

Аналіз філософського опису граничних ситуацій приводить до питання щодо соціологічної значущості цього феномену та можливості його подальших емпіричних досліджень. Передусім, як фундаментальна форма негативного досвіду, сутність якого полягає у будь-якому виді страждання, граничну ситуацію слід розуміти не просто як певні критичні обставини для особистості та соціальної групи, але і як глибинний онтологічний механізм індивідуального і колективного переходу до автентичних, рефлексивних, деавтоматизованих станів, або ж як зворотний процес відчуження, одновимірної реїфікації та об'єктивації³. З цієї позиції, відношення до граничної ситуації

² Це положення розвинуто в екзистенціальній антропології Е. Беккера. Близьких поглядів дотримувався М. де Унамуно, який вважав, що продовження роду, дружба, любов, діяльність та творчість є своєрідними формами подолання кінцевості існування.

³ Детальний розгляд проблеми негативної природи суспільного життя представлений у монографічному дослідженні Д. Гаспарян «Соціальність як негативність» (2007).

є критерієм рівня розвитку індивідуальної або групової свідомості. На макрорівні гранична ситуація підлягає кількісному та компаративному вивченню як колективний, соціетальний досвід. На мікрорівні кількісна стратегія поступається якісному аналізу міжособистісних взаємодій у граничних ситуаціях, фіксації та документуванню соціально-психічного досвіду від першої особи. У контексті теорій середнього рівня необхідним є розвиток категорій, що відбивають такі форми негативного досвіду, як смерть, страждання, насильство, криза, конфлікти та катастрофи. Звідси, в умовах багатовимірності соціологічного знання, однією з найважливіших функцій загальної теорії негативного соціального досвіду стає систематизація відповідної області досліджень.

Окремої уваги заслуговує зв'язок теорії граничних ситуацій та соціології емоцій. Разом з аналізом соціальних параметрів конкретних негативних почуттів і емоцій, предметом вивчення тут стають загальніші форми чуттєвого досвіду, зокрема стани соціальної депресії, що не зводяться до суто медичного або психологічного значення. У такій інтерпретації депресія відбиває деструктивність та негативність соціокультурного, ціннісного виміру суб'єктивної реальності, що М. де Унамуну назвав «трагічним почуттям життя у людей та народів». Якщо класичне поняття аномії підкреслює руйнування колективних уявлень як відносно об'єктивованих нормативно-ціннісних підстав суспільства, то соціальна депресія вказує на глибинні чуттєво-емоційні та сенсорні шари досвіду ціннісної кризи, що характеризується ангедонічними, демотивуючими рисами. У більш сталому ж сенсі поняття депресії, зразком її розгляду є дослідження американського соціолога Д. Карпа, що здійснені у стилі каліфорнійської школи та розкривають соціальну специфіку депресивного досвіду клінічного типу [7].

За подальшої розробки проблематики граничних ситуацій виникає можливість генералізації їх інтенсивних (термінальних) і екстенсивних типів. Перший з них, окрім конкретних подій, що безпосередньо загрожують існуванню, дозволяє на підставі чинника кінцевості охарактеризувати увесь життєвий шлях суб'єкта як граничний стан. До екстенсивних, менш значних ситуацій належать ті різноманітні види повсякденної діяльності, в яких має місце будь-яка форма подолання фізичних і психічних труднощів або перешкод. Цей аспект вказує на широкий діапазон потенційних зв'язків дослідження негативного до-

свіду з теорією дії, соціологіями праці та конфлікту, проблематикою громадянського суспільства, вивченням соціального та особистісного розвитку. У основі подібних концептуалізацій закладений той базовий феномен напруженості або опору, який супроводжує активність як таку в усіх її проявах.

Опис діяльності у вигляді процесу перманентного подолання «малих» граничних ситуацій, на тлі абсолютної граничної ситуації та термінальної експектації як очікування неминучої смерті, вказує на зв'язки проблематики негативного досвіду і культури, де особливий інтерес викликають механізми руйнування та зміни ціннісних структур свідомості. Нарешті, укорінені у світогляді ціннісні ієрархії входять до предметної сфери соціології релігії через співвідношення автентичних модусів соціальної екзистенції та сакрального або трансцендентного досвіду. Ключовою, у даному аспекті, залишається теза про те, що суб'єктам властиві різні по глибині рівні переживання реальності та відповідні стани свідомості, які закріплені у культурних патернах і формують певну конфігурацію соціальних процесів, інститутів, структур та систем.

Література:

1. Cozzolino P. Self-Related Consequences of Death Fear and Death Denial / P. Cozzolino, L. Blackie, L. Meyers // *Death Studies*. – 2014. – Vol. 38 (6). – P. 418-422.
2. Noyes R. Attitude Change Following Near-Death Experiences / R. Noyes // *Psychiatry. Interpersonal and Biological Processes*. – 1980. – Vol. 43 (3). – P. 234-242.
3. Габитова Р. Человек и общество в немецком экзистенциализме / Р. М. Габитова. – М. : Наука, 1972.
4. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия [Электронный ресурс] / Ирвин Ялом. – М. : Класс, 1999. – Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/yalom01/index.htm>
5. *Handbook of the Sociology of Death, Grief, and Bereavement* / N. Thompson, G. Cox, eds. – New York: Routledge, 2017.
6. Левченко И. Феномен социальной смерти / И. Е. Левченко // *Социологические исследования*. – 2001. – № 6. – С. 22-31.
7. Karp D. Speaking of Sadness: Depression, Disconnection, and the Meanings of Illness / D. Karp. – New York : Oxford University Press, 1995.